

Grabski, Andrzej F.

Kto był tłumaczem Joachima Lelewela? : pomyłka Fryderyka Engelsa

---

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 30/1, 93-112

1985

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Andrzej F. Grabski
(Łódź)

KTO BYŁ TŁUMACZEM JOACHIMA LELEWELA? POMYŁKA FRYDERYKA ENGELSA

1.

W artykule *Die Polendebatte in Frankfurt*, ogłoszonym w numerze 86 z 26 sierpnia 1848 r. w „*Neue Rheinische Zeitung*”¹, stanowiącym piątą z kolei odcinek cyklu, opublikowanego na łamach tego pisma pod tym samym tytułem w okresie od 9 sierpnia do 7 września, Fryderyk Engels poddał zasadniczej krytyce mowę, wygłoszoną 24 lipca podczas debaty polskiej we frankfurckim Zgromadzeniu Narodowym przez delegata z Berlina Wilhelma Jordana. Wystąpienie to nie bez powodu zwróciło uwagę F. Engelsa: miało ono istotny wpływ na dalszy przebieg wspomnianej debaty, jak również na jej ostateczny rezultat, mianowicie na przyjęcie przez Zgromadzenie znanego stanowiska w sprawie wcielenia części ziem Poznańskiego do Związku Niemieckiego oraz w sprawie polskiej w ogólności. W. Jordan wygłosił swą mowę podczas 64 posiedzenia Zgromadzenia w kościele św. Pawła, bezpośrednio po przemówieniu wybitnego działacza demokratycznego Roberta Bluma, który opowiadał się przeciw pochopnemu decydowaniu o włączeniu jakiegokolwiek części ziem polskich do Związku i mówił z sympatią o polskich dążeniach wyzwoleniczych². Mimo, że W. Jordan należał wówczas do tego samego

¹ F. Engels: *Die Polendebatte in Frankfurt* W: K. Marx — F. Engels: *Gesamtausgabe*. Erste Abteilung, T. 7. Moskau — Leningrad b.d. s. 312—317. O sprawach polskich na łamach „*Neue Rheinische Zeitung*” por.: W. Schmidt: *Der Kampf der „Neuen Rheinischen Zeitung” um ein festes Kampfbündniss zwischen der polnischen und der deutschen Demokratie*. „*Jahrbuch für Geschichte UdSSR und der Volksdemokratischen Länder Europas*”. T. 5: 1961 s. 111—178.

² P. Wigard (wyd.): *Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der deutschen konstituierenden Nationalversammlung zu Frankfurt a. M.* Herausgegeben auf Beschluss der Nationalversammlung, t. 2, Leipzig 1848 s. 1141—1143; por.: S. Schmidt, Robert Blum: *Vom Leipziger Liberalen zum Märtyrer der deutschen Demokratie*. Weimar 1971 S. 192 nn.

ugrupowania politycznego w Zgromadzeniu, co jego przedmówca, jego mowa była utrzymana w zgoła odmiennym tonie od wystąpienia R. Bluma. Przyjąwszy za podstawową zasadę: „Freiheit für Alle, aber das Vaterlandes Kraft und Wohlfahrt über Alles”, mówca wystąpił z apologią niemieckiej ekspansji na wschodzie, z obroną „die deutsche Sache in Posen”, odwoływał się do prawa podboju i siły jako podstawy do zachowania wszystkiego, „die wir in Polen gemacht haben”, prawil o żelaznej konieczności dziejowej, nie pozwalającej zatrzymać koła historii, powiadał wreszcie otwarcie, iż sprzyjanie idei odbudowania Polski jedynie z powodu, że jej upadek budzi uzasadniony żal, jest „głupim” sentymentalizmem³.

Wystąpienie W. Jordana, przyjęte z entuzjazmem w kołach prawicy, wzbudziło zrozumiałe sprzeciwy wśród demokratów niemieckich oraz w środowiskach polskich. Liberalny historyk niemiecki Veit Valentin, pisząc o mowie W. Jordana wygłoszonej podczas debaty polskiej w kościele św. Pawła, nie bez racji podkreślał:

„Seine Polenrede bedeutete eine Wendung seines persönlichen Schicksals ebensosehr auch des Schicksal der Nationalversammlung: man hörte vom gesunden Volksegoismus, von der Eroberung durch Schwert und Pflugschar im Osten, von Preussens Verdiensten, von dem freien Bauerntum in Posenschen, vom Geist des Protestantismus. Eine eherne Rücksichtslosigkeit, eine Freude an deutscher Kraft und Grösse hatte sich hier, oft mit beinahe absichtlich wirkender Schröffheit ausgesprochen”⁴.

³ F. Wigard (wyd.): dz. cyt. T. 2 s. 1143—1151. Jeszcze przed udaniem się do Frankfurtu W. Jordan był w kontakcie z przedstawicielami Niemców z Poznańskiego, prowadzącymi działalność agitacyjno-propagandową, wymierzoną przeciwko postulatом politycznym, wysuwanyim przez stronę polską. Por.: W. K o h t e: *Deutsche Bewegung und preussische Politik im Posener Lande 1848—49*. „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift für Polen”. 1931 Heft 21 (Sonderheft) s. 129.

⁴ V. Valentin: *Geschichte der deutschen Revolution von 1848—1849*. T. 2 Köln — Berlin 1977 s. 126. Z charakterystyk i ocen wystąpienia W. Jordana por.: G. Hildebrandt: *Parlamentsopposition auf Linkskurs. Die kleinbürgerlich — demokratische Fraktion Donnersberg in der Frankfurter Nationalversammlung 1848/49*. Berlin 1975 s. 113; tenże (wyd.): *Opposition in Paulskirche. Reden, Briefe und Berichte kleinbürgerlich demokratischer Parlamentarier 1848/49* Berlin 1981 s. 67, 95; G. Wollstein: *Das „Grossdeutschland“ der Paulskirche. Nationale Ziele in der bürgerlichen Revolution 1848/49*. Düsseldorf 1977 s. 81 nn.; K.-G. Faber: *Nationalität und Geschichte in der Frankfurter Nationalversammlung*. „Archiv für Franfurts Geschichte und Kunst”. Heft 54: 1974, s. 117 nn.; K. Morozewicz: *Sprawozdanie z czterodniowej dyskusji nad sprawą polską w Parlamencie Frankfurckim 1848 r. Ze wspomnień naocznego świadka*. „Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu”. Rok 1869 Paryż 1870 s. 197; J. Kucharszewski: *Sprawa polska w Parlamencie Frankfurckim 1848 roku*. Warszawa — Lublin (1908) s. 39 nn.; J. Feldman: *Sprawa polska w roku 1848*. Kraków 1933 s. 236—237; J. Kozłowski: *Ludność niemiecka w Poznańskiem w latach 1815—*

We wspomnianym artykule F. Engels nie tylko przeprowadził krytykę wspomnianej mowy W. Jordana, ale pokusił się o szersze zaprezentowanie jego sylwetki, a zwłaszcza jego dotychczasowej kariery politycznej i literackiej. W. Jordan⁵ pochodził z ówczesnych Prus Wschodnich: urodził się w rodzinie protestanckiego duchownego w Instersburgu (dziś Czerniachowski) 8 lutego 1819 r., studiował w Królewcu, gdzie w 1842 r. uzyskał doktorat filozofii, następnie przez rok kontynuował studia w Berlinie. Wcześniej dał się poznać jako autor utworów literackich o zabarwieniu radykalnym. Przez krótki czas działał w Lipsku (1845), skąd został wydalony, następnie osiadł w Bremie (1846), gdzie pracował jako nauczyciel, pisarz i tłumacz. Po wybuchu rewolucji w Paryżu udał się do stolicy Francji jako korespondent „Bremer Zeitung”, szybko jednak wrócił do Niemiec, skoro już w kwietniu 1848 r. brał czynny udział w życiu politycznym w Berlinie. Został wybrany na delegata do Zgromadzenia Narodowego we Frankfurcie nad Menem z Freienwalde. W kościele św. Pawła początkowo był związany z frakcją Deutscher Hof, po swym wystąpieniu w debacie polskiej przeszedł do prawego centrum. Wybrany następnie na sekretarza Komitetu Marynarki, w listopadzie 1848 r. został powołany na stanowisko radcy ministerialnego w oddziale marynarki Ministerstwa Handlu. Stanowisko to zapewniło mu dogodne warunki życiowe: osiadł we Frankfurcie nad Menem, gdzie nadal zajmował się pracą literacką. Zmarł w tym mieście 25 czerwca 1904 r.

Pisząc o nim w ironicznym tonie F. Engels przedstawił go w swym artykule jako mało poważnego literata z Królewca, który był wysiedlany z kolejnych miejsc swego pobytu za odczytywanie na półlegalnych zebraniach swojego wiersza „Der Schiffer und der Gott” (wydrukowanego w 1846 r.). F. Engels pisał następnie w podobnym tonie:

„Herr i Wilhelm Jordan gab ferner mehrere Schriften heraus: ein Gedicht, Glocke und Kanone; eine Sammlung litauischen Volkslieder, darunter auch eigenes Fabrikat, namentlich selbstverfasste Polenlieder; Übersetzungen von George Sand, eine Zeitschrift, die un-

---

1864. W: L. Trzeciakowski (red.): *Niemcy w Poznańskim wobec polityki germanizacyjnej 1815—1920*. Poznań 1976 s. 118; M. Wawrykowa: *Dzieje Niemiec 1789—1871*. Warszawa 1980 s. 343.

⁵ O W. Jordanie por.: A. Sonntag: *Jordan Wilhelm. Biographisches Jahrbuch und deutscher Nekrolog*. Hsg. A. Bettelheim. T. 10. Berlin 1907 s. 330—335; P. Scholz: *Wilhelm Jordans Reden in der Paulskirche. Studien zur parlamentarischen Beredensamkeit*. Königsberg 1930. Königsberger Deutsche Forschungen Heft 7, ss. 112; W. Kosch: *Biographisches Staatshandbuch*. T. T Bern — München 1963 s. 613; C. A. Bernd: *Jordan Wilhelm. Neue Deutsche Biographie*. T. Berlin 1974 s. 605—606; G. Hildebrand (wyd.): *Opposition*. s. 387. Bibliografię osobno wydanych prac W. Jordana podaje: Ch. G. Kayser: *Index Completissimus Librorum*. T. 9 (1841—1846) A — K. Leipzig 1848, s. 219, 470; T. 10 (1841—1846) L — Z. Leipzig 1848 s. 504; T. 11 (1847—1852) A — K. Leipzig 1853 s. 515.

begreifliche „Begriffene Welt” usw. im Dienst des rühmlich bekannten Herrn Otto Wigand, der es noch nicht so weit gebracht hat wie sein französisches Original, Herr Pagnerre; ferner eine Übersetzung von Lelewels *Histoire de Pologne* mit polenschwärmender Vorrede, usw.”⁶

W dalszym ciągu swego artykułu F. Engels określił W. Jordana kpiącym mianem „der Ritter des welthistorischen Standpunkte, der Kenner polnischer Geschichte, der Übersetzer Lelewels”⁷.

Zaakcentowanie, że krytykowany mówca miał na swoim autorskim koncie literacko-historyczne produkcje na tematy polskie, nie było w polemice F. Engelsa przypadkowe. Zestawił on bowiem owe utwory z tendencyjną niekompetencją historycznych wywodów mówcy, który swe rozważania o dziejach zajętych przez Prusy obszarów dawnej Rzeczypospolitej oparł nie na poważnej historycznej wiedzy, ale — jak wykazywał — na wygłoszonym wcześniej tego samego dnia przemówieniu delegata z Inowrocławia, Emila Senffa. Informacje, podane przez F. Engelsa, dotyczące literackich produkcji krytykowanego przezeń mówcy, nie we wszystkim były jednak dokładne. Rzeczywiście W. Jordan był autorem tomu poezji *Glocke und Kanone* (1841), wydał *Littauische Volkslieder und Sagen* (1844), ogłosił przekład G. Sand *Der Müller von Angibault* (1845), wydawał i redagował pismo „Die begriffene Welt Blätter für wissenschaftliche Unterhaltung” (1845), część swych utworów własnych i tłumaczonych publikował w lipskiej firmie księgarskiej Ottona Wiganda. Nie potrafiliśmy jednak znaleźć śladu, który świadczyłby, że W. Jordan był autorem czy wydawcą jakichś *Polenlieder*, zaś informacja, jakoby był on tłumaczem *Histoire de Pologne* Joachima Lelewela jest ewidentnie fałszywa.

Pierwsze niemieckie wydanie *Geschichte Polens* polskiego historyka — demokraty ukazało się w Lipsku w 1846 r. nakładem znanego księgarza Wilhelma Jurany⁸. Przekład ten został oparty o tekst tomu I wydania francuskiego z 1844 r. z pewnymi uzupełnieniami. Nazwisko tłumacza (a zarazem autora krótkiej przedmowy) nie zostało ujawnione na karcie tytułowej, jednakże z karty tytułowej dziewiątego polskiego wydania *Dziejów Polski synowcom przez stryja potocznym sposobem opowiedzianych* (Poznań 1859) oraz z własnych wypowiedzi Lelewela wiadomo, że był nim nieznanym nam bliżej Szwajcar H. J. Handschuch⁹.

⁶ F. Engels: *Die Polendebatte*, s. 312—313.

⁷ Tamże, s. 313—314.

⁸ J. Lelewel: *Geschichte Polens von...*, Vollständige deutsche Ausgabe. Leipzig 1846, VI + 550 s.; H. Hleb-Koszańska — M. Kotwiczówna: *Bibliografia utworów Joachima Lelewela*, Wrocław 1952 nr 562 s. 95—96.

⁹ J. Lelewel: *Dzieje Polski synowcom przez stryja potocznym sposobem opowiedziane*. Wydanie dziewiąte. Przekład francuski wyszedł w Lille 1844; niemiecki Szwajcara H. J. Handschucha w Lipsku, w ponowionym wydaniu J. P. Jor-

Drugie niemieckie wydanie omawianego dzieła ukazało się, jako uzupełniona edycja tytułowa, u W. Jurany w Lipsku w roku następnym (1847). Tytuł tej edycji brzmiał: *Geschichte Polens von Joachim Lelewel. Vollständige deutsche Ausgabe. Zweite vermehrte Auflage mit einer historischen Einleitung und Übersicht der jüngsten Ereignisse in Polen von Dr. J. P. Jordan und einem chronologisch geordneten Inhaltsverzeichnis.* Leipzig 1847, W. Jurany (ss. XXIV + 550, port. 1) (oraz:) *Atlas enthaltend die chronologischen und genealogischen Tafeln und die geographischen Karten der verschiedenen Zeiträume* (tamże, ss. 4 nlb., tabl. geneal. 4, map 16)¹⁰.

Fakt, że nie znany nam już Wilhelm, ale inna osoba, nosząca to samo nazwisko, przyczyniła się do drugiej lipskiej edycji *Geschichte Polens*, został także odnotowany na karcie tytułowej wspomnianego polskiego wydania *Dziejów Polski...* z 1859 r., gdzie podano, iż przekład niemiecki dzieła „w ponowionym wydaniu J. P. Jordana” ukazał się w Lipsku w 1847 r.¹¹.

2.

Owym innym Jordanem, mylnie zidentyfikowanym przez F. Engelsa z Wilhelmem, był nie mający z nim najmniejszego związku Jan Pětr (Johann Peter) Jordan¹². Był on postacią co najmniej tak samo ówczes-

dana, Lipsk 1847, Poznań 1859, ss. 172. Por.: J. Lelewel: *Dzieła*. T. 1. *Materiały autobiograficzne*. Wyd. H. Więckowska. Warszawa 1957 s. 18, 162.

¹⁰ H. Hleb-Koszańska — M. Kotwiczówna: dz. cyt. nr 618 s. 100.

¹¹ Por. wyżej, przypis 9.

¹² O J. P. Jordanie por.: H. Šleca: *Dr. Jan Pětr Jordan, jeho živjenje a skutkowanje*. „Časopis Mačicy Serbskeje”. T. 77: 1924 s. 3—91; T. 78: 1925 s. 3—63; H. Schuster — Sewc: *Zur Geschichte der Sorabistik an der Karl — Marx — Universität W: Karl — Marx — Universität Leipzig, 1409—1959*. T. 2 Leipzig 1959 s. 474—475; tenże: *August Leskien und die Sorabistik*. „Zeitschrift für Slawistik”. T. 26: 1981 s. 205; E. Wolfgramm: *Die Role der Universität Leipzig bei der nationalen Wiedergeburt der slawischen Völker, besonders in der Periode des Vormärz*. W. Karl — Marx — Universität Leipzig, 1409—1959. T. 1 Leipzig 1959 s. 224—249; H. Rösel: *Beiträge zur Geschichte der Slawistik an den Universitäten Halle und Leipzig im 18. und 19. Jahrhundert*. Heidelberg 1964 „Annales Universitatis Saraviensis”. Reihe: Philosophische Fakultät. T. 3 s. 57—69, 165—190; tenże: *Johann Peter Jordan und seine Tätigkeit als Slawist in Leipzig*. *Die Welt der Slaven*. T. 5 1960 s. 90—105; M. Schmidt: *Dr. Jan Pětr Jordan, Jeho živjenje a skutkowanje wot lěta 1848*. Budyšin 1962; *Spisy Instituta za Serbski Ludospyt*. T. 14 ss. 99; K. Rajnoch: *Jan Pětr Jordan und seine Beziehungen zu Wien*. „Wiener Slavistisches Jahrbuch”. T. 12: 1973 s. 17—24; J. Peter: *Přinošk k J. P. Jordanowemu skutkowanju we Wienje*. Letopis Instituta za Serbski Ludospyt w Budyšine. Rjad A — rěč a literatura č 15/2, 1963 s. 195—181; tenże: *Nový přispěvek k životu a dílu J. P. Jordana (1818—1891)*. *Slavia* 1964. T. 33 nr 3 s. 449—456; P. Roguski: *Tulacz polski nad Renem. Literatura i sprawa polska w Niem-*

nie znaną, jak noszący to samo nazwisko berliński delegat do frankfurckiego Zgromadzenia Narodowego. Urodził się 15 lutego 1818 r. na Łużycach, we wsi Českecy (Zischkowitz) nieopodal Budziszyna, w rodzinie chłopskiej, z ojca imieniem Mikławš, wyznania ewangelickiego i matki Marii, z domu Sołćic, religii katolickiej. W 1831 r. udał się do Pragi, gdzie wstąpił do Łużyckiego Seminarium, którego zadaniem było kształcenie serbskich duchownych katolickich, podejmując jednocześnie naukę w niemieckojęzycznym Gimnazjum Malostranskim. Po uzyskaniu w 1836 r. matury odbył dwuletnie uniwersyteckie studia filozoficzne, które miały być przygotowaniem do studiów teologicznych. Zrezygnował jednak z kariery kościelnej i w 1838 r. wystąpił z seminarium. Pod wpływem znanego uczonego czeskiego Václava Hanka skierował swoje zainteresowania ku sławistyce: zaczął zbierać serbskie pieśni ludowe, studiował języki i literatury słowiańskie. Jeszcze w 1837 r. rozpoczął współpracę z wychodzącym w Pradze czasopismem „Ost und West”, gdzie zamieszczał artykuły na tematy słowiańskie, głównie łużyckie, ale także polskie i rosyjskie¹³. Opracował reformatorską *Grammatik der wendisch — sorbischen Sprache der Oberlausitz. Im Systeme Dobrovsky's abgefasst*, która zyskała wysoką ocenę takich wybitnych autoritetów naukowych, jak Pavel Josef Šafařík, František Palacký i wspomniany już V. Hanka i ukazała się drukiem w Pradze w 1841 r. (drukowano ją w Budziszynie). W tym samym roku J. P. Jordan opuścił Pragę i wrócił na Łużyce, rozpoczynając w styczniu 1842 r. wydawanie w Budziszynie pisma „Jutnička. Nowiny za Serbow”, drukowanego w zmodernizowanej przez siebie pisowni, które jednak szybko upadło. Później (1842) wydawał w Lipsku adresowany do serbskiej inteligencji miesięcznik „Serbska Jutnička”. Jeszcze podczas pobytu na Łużycach nawiązał stosunki z lipskim środowiskiem księgarskim i rozpoczął wydawanie w Lipsku „Bibliothek neuer slawischer Erzählungen und Romane” (od 1841 r.), w której opublikował między innymi swoje własne przekłady utworów literackich Michała Czajkowskiego.

Młody, wybijający się sławista i działacz serbskiego ruchu narodowego, pragnął uzyskać katedrę sławistyki w Lipsku lub na innym uniwersytecie niemieckim, do czego gorąco zachęcał go jego czeski protek-

czech w latach 1831—1845. Warszawa 1981 s. 80—81, 143, 152—163; por. także: C. von Wurzbach; *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich.* T. 10. Wien 1863 s. 265—266. Ważne informacje, dotyczące polskich kontaktów J. P. Jordana podaje: J. W. Opatrny (wyd.): *Korespondencja Polaków z Janem Ewangelistą Purkyniem.* Wrocław 1969 s. 483 według indeksu. Bibliografię prac J. P. Jordana (niepełną) podają: H. Šleca: dz. cyt. „Časopis Maticy Serbskeje” T. 78 s. 54—58; Ch. G. Kayser: *Index* T. 9 (1841—1846) A — K s. 198, 274, 456, 470; T.1 1 (1847—1852) A — K s. 515.

¹³ A. Hofman: *Die Prager Zeitschrift „Ost und West”. Ein Beitrag zur Geschichte der deutsch — slawischen Verständigung im Vormärz.* Berlin 1957. s. 349 według indeksu.

tor V. Hanka. Dnia 1 sierpnia 1842 r. J. P. Jordan zwrócił się do Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Lipskiego z podaniem o zatrudnienie go w charakterze lektora języków słowiańskich, uzasadniając potrzebę stworzenia owego lektoratu między innymi powołaniem się na przykłady Uniwersytetów we Wrocławiu i w Berlinie, gdzie od niedawna slawistyka znalazła już swoje miejsce w nauczaniu uniwersyteckim¹⁴. Pomimo pewnych oporów, stawianych przez władze ministerialne w Dreźnie, które zgłosiły zastrzeżenia, czy J. P. Jordan jako katolik może zostać zatrudniony na Uniwersytecie, którego pochodzący jeszcze z 1685 r. statut dozwalał angażować jedynie osoby wyznania ewangelicko-augsburskiego, dzięki życzliwemu stanowisku władz uczelni, które były przekonane co do celowości utworzenia w Lipsku akademickiej placówki slawistycznej, serbski kandydat uzyskał dnia 9 listopada 1842 r. ministerialne zatwierdzenie na stanowisko lektora języków i literatur słowiańskich, jednakże bez jakiegokolwiek remuneracji¹⁵. Pracę w charakterze lektora rozpoczął J. P. Jordan od letniego semestru 1843 r. i kontynuował ją do semestru zimowego 1847 r. Od 1843 r. w programach Uniwersytetu przed jego nazwiskiem widniał tytuł doktorski: uzyskał on wówczas w Lipsku doktorat filozofii, najpewniej na podstawie wspomnianej już gramatyki języka serbsko-łużyckiego. Oprócz nauczania języków słowiańskich J. P. Jordan zajął się w swej pracy dydaktycznej także szerszymi zagadnieniami historyczno-literackimi. Między innymi w semestrze letnim 1846 r. objaśniał dramat Zygmunta Krasieńskiego *Nie — Boska Komedia* (I wydanie: Paryż 1835), widząc w utworze „głównego przedstawiciela filozofii polsko-słowiańskiej”. W związku ze swą działalnością na Uniwersytecie J. P. Jordan przystąpił do opracowywania pomocy naukowych do nauki języków słowiańskich. Z cyklu *Die slawischen Sprachdialekte in kurzer Grammatik, Chrestomathie und dem nöthigen Wörterverzeichnis*, zdołał wydać tylko dwie pierwsze części: I. *Die polnische Sprache* (Leipzig 1845) oraz II. *Die polnische Sprache für Böhmen* (Leipzig 1846); w 1845 r. ogłosił w Lipsku podręczny słownik polsko-niemiecki i niemiecko-polski, w 1847 czesko-niemiecki, w 1844 r. wydał pierwszą część słownika serbsko-niemieckiego (ukończonego przez innych autorów dopiero w 1866 r.).

Prócz prac translatorskich i dydaktycznych J. P. Jordan rozwinął żywą działalność popularyzatorsko-naukową. Opublikował oparte na literaturze czeskiej dzieło *Böhmen. Geschichte des Landes und seines Volkes von der frühesten bis auf die neueste Zeit* (2 t., Leipzig 1844—1845; II wydanie tytułowe, 3 t., tamże 1847), wydał pod własnym nazwiskiem, najpewniej jednak w porozumieniu z autorem, dzieło Fr. Palacký'ego *Die Vorläufer des Hussitismus in Böhmen* (Leipzig 1846), któ-

¹⁴ H. Rösel: *Beiträge*, s. 58—59, 165.

¹⁵ Tamże, s. 61, 173—174.

re ze względów cenzuralnych nie mogło się ukazać drukiem w monarchii habsburskiej, opublikował opartą o pisma rosyjskiego radykalnego demokraty Wissariona Bielińskiego syntetyczną pracę *Geschichte der russischen Literatur* (Leipzig 1846)¹⁶. Dla propagowania piśmiennictwa słowiańskiego J. P. Jordan założył wreszcie w Lipsku słowiańską księgarnię „Slavische Buchhandlung”, która prócz publikacji słowiańskich i sławistycznych rozpowszechniała także zakazane w cesarstwie austriackim rewolucyjne wydawnictwa, przesyłając je do Czech¹⁷.

Największym wszakże przedsięwzięciem J. P. Jordana podczas jego działalności w Lipsku było powołanie do życia w tym mieście periodyku „Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft”, który rozpoczął wychodzić w 1843 r. Pismo to, opatrzone znamionym hasłem: „Verständigung! Versöhnung! Vereinigung!”, stawiając sobie na celu zbliżenie Słowian i Niemców, zostało życzliwie powitane przez demokratyczny, wydany pod redakcją Antoniego Woykowskiego w Poznaniu „Tygodnik Literacki”. Anonsując zapowiedź wydawania „Jahrbücher” publicysta tego pisma wyrażał pragnienie, aby nowy periodyk, „[...] przez złączenie i obznajmienie stosunków naszych z braćmi Niemcami przyczynił się do wzniesienia sympatii dla Słowian postępowych, aby w razie potrzeby na nich liczyć mogli i wraz z nami kolosowi północnemu przeciwstawić się byli gotowi. To, powtarzamy, mówimy w imieniu Słowiańszczyzny, a mamy sobie polecone mówić to jako jej organ polski”¹⁸. Periodyk, wydawany przez J. P. Jordana, odegrał istotną rolę w przyswojeniu piśmiennictwu niemieckiemu dorobku literatury narodów słowiańskich. Dla jego ideowego oblicza było niezmiernie charakterystyczne, że informował on szeroko nie tylko o polskich publikacjach, wychodzących pod zaborami w kraju, ale również o zakazanych, postępowych wydawnictwach, ogłaszanych na emigracji. Takie uprofilowanie pisma pozostawało w zgodzie z własnymi ideowymi przekonaniem jego serbskiego wydawcy, który otwarcie sympatyzował z ruchem demokratycznym, utrzymując stosunki z Robertem Blumem¹⁹.

Dzięki swej wszechstronnej aktywności w Lipsku J. P. Jordan stał się znaną postacią w słowiańskich środowiskach intelektualnych i politycznych. Nic więc dziwnego, że w okresie przygotowań do Zjazdu Słowiańskiego został on zaproszony do Pragi, gdzie przybył około 11 kwietnia 1848 r., by wziąć czynny udział w pracach przygotowawczych, a na-

¹⁶ Por.: J. Horák: *Belinskij a Jórdan*. „Slavia” T. 20: 1951 s. 368—371; H. Rösel: *Beiträge*, s. 68.

¹⁷ M. Schmidt: dz. cyt. s. 13.

¹⁸ Cytuję za: B. Zakrzewski: *Tygodnik Literacki 1838—1845. Zarys monograficzny*. Warszawa 1964 s. 118; por. P. Roguski: dz. cyt. s. 81.

¹⁹ H. Schuster — Sewc: *Zur Geschichte*, s. 475.

stępnie w samym Zjeździe²⁰. Działalność ta wzbudziła niezadowolenie władz ministerialnych w Dreźnie, które zwróciły się do Uniwersytetu Lipskiego z żądaniem wyjaśnienia, jak to się stało, że J. P. Jordan, „als geborner Deutsche, sächsischer Staatsangehörigkeit und akademischer Dozent zu Leipzig” mógł podpisać wezwanie do zwołania „eines Slawen — Parlaments in Prag”²¹. Rektor przekazał pytania ministerstwa zainteresowanemu w piśmie, skierowanym doń z Lipska dnia 23 maja 1848 r. W odpowiedzi, datowanej w Pradze 29 maja, J. P. Jordan replikował:

„(...) Wie ich „als geborener Deutscher, als sächsischer Staatsangehöriger und als akad. Dozent zu Leipzig solches zu verantworten” vermöge, darauf beehre ich mich, zu erwidern: 1. „als geborener Deutsche”; ich bin weder von deutschen Eltern geboren, da mein Vater u. meine Mutter beide zwar deutsch verstehen u. sprechen, allein ihre gewöhnliche Umgangssprache auch die Sprache ihres Herzens und ihres Gebetes die deutsche eben so wenig jemals gewesen ist als wahrscheinlich auch nie sein wird; noch habe ich mich jemals zur deutschen Nationalität hinzugehängt, da sie mir eben nicht gebührt; 2. „als sächsischer Staatsangehöriger; ich kann mir unmöglich denken, dass das hohe k. Ministerium des Cultus, ein Verbrechen gegen die Souveränität und Integrität des sächsischen Staates, meines Vaterlandes, darin sehen wird wollen (...)”²².

Aktywność J. P. Jordana w Pradze spowodowała też sprzeciw nacjonalistycznej organizacji „Verein zur Wartung der deutschen Sache an den östlichen Grenzen”, która w piśmie do Uniwersytetu wystąpiła przeciw dalszemu pełnieniu przezeń akademickich obowiązków²³. W sprawę wdało się także ministerstwo sprawiedliwości w Dreźnie. Konflikt zakończył się zwolnieniem J. P. Jordana z funkcji lektora na Uniwersytecie w Lipsku, na mocy zarządzenia ministerialnego z 25 czerwca 1848 r.²⁴

Nie wrócił on już ani na Łużyce, ani do Saksonii. Wydawanie „Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft” przejął po nim Jan S. Smolér (Schmoler). Zdymisjonowany lektor osiadł w Pradze, gdzie nadal zajmował się działalnością polityczną i publicystyczną, dla zarobku chwytając się przy tym różnych profesji²⁵. Później przeniósł się do

²⁰ Por.: V. Žaček (wyd.): *Slovanský Sjezd v Praze roku 1848. Sběrka dokumentů. K vydání připravil...*, s použitím materiálu sebraného společně z Dr. Z. Tobolkou. Praha 1958 s. 586 według indeksu; M. Schmidt: dz. cyt. s. 15—36; H. Rösel: *Beiträge*, s. 63 nn.; E. Harstock — P. Kunze (wyd.): *Die bürgerlich — demokratische Revolution 1848/49 in der Lausitz*. Bautzen 1977 s. 17, 140.

²¹ H. Rösel: *Beiträge*, s. 64, 178.

²² Tamże, s. 181—182; por. V. Žaček (wyd.): dz. cyt. s. 450—451.

²³ H. Rösel: dz. cyt. s. 66, 185, 187.

²⁴ Tamże, s. 66—67, 186—187.

²⁵ M. Schmidt: dz. cyt. s. 37—70.

Wiednia, gdzie od 1868 r. był redaktorem popołudniowego dziennika „Zukunft. Organ für nationale, konstitutionelle und volkswirtschaftliche Interessen”. Pod koniec życia związał się z konserwatywnymi kołami katolicko-monarchistycznymi²⁶. Zmarł w Wiedniu dnia 20 maja 1891 r. Pozostał w pamięci swych serbskich rodaków jako „der fortschrittliche sorbische Patriot und unerschrockene Kämpfer für die Gleichberechtigung der unterdrückten westslawischen Völker”²⁷; w Polsce uznano go za życia za „wielkich zasług pisarza serbo-łużyckiego”²⁸. We współczesnych nam badaniach historyczno-literackich podkreślono znaczne zasługi J. P. Jordana w przyswajaniu literaturze niemieckiej wybitnych dzieł literatury polskiego Romantyzmu²⁹.

3.

Zarówno F. Engels w przytoczonych ustępach znanego nam artykułu, jak niezależnie odeń autor monografii o życiu oraz działalności J. P. Jordana w okresie do 1848 r. Herman Śleca³⁰, przypisali — pierwszy Wilhelmowi, drugi serbskiemu sławście — Jordanowi autorstwo wspomnianego niemieckiego przekładu dzieła J. Lelewela, co — jak już wiemy — nie odpowiada rzeczywistości. Potwierdza się natomiast spostrzeżenie F. Engelsa, że Jordan — jak już wiemy: nie Wilhelm, ale Jan Pětr — opatrzył książkę polskiego historyka — demokracji „mit polenschwärmender Vorrede”. Tak bowiem możnaby najkrócej scharakteryzować szkic wprowadzający, którym lipski sławista poprzedził tekst polskiego uczonego. Nie umiemy powiedzieć, czy F. Engels, który jak wiadomo osobiście znał J. Lelewela z niedawnych z nim kontaktów z Brukseli, znał z autopsji wydanie *Geschichte Polens*, do którego przyczynił się J. P. Jordan, ale jest to bardzo możliwe.

Twórczość wielkiego polskiego historyka — demokracji już wcześniej musiała zwrócić na siebie uwagę J. P. Jordana, skoro na łamach wydawanych przez siebie „Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft” odnotowywano pojawianie się na rynku księgarskim kolejnych pism uczonego. I tak w pierwszym roczniku „Jahrbücher” (1843) odnotowano w bibliografii pracę J. Lelewela *Antiquités de Pologne, de Litvanie et de Slavonie* [(Paris) — Bruxelles 1842]³¹; w kolejnym (1844)

²⁶ Tamże, s. 71—92; K. Rajnoch: dz. cyt. s. 17—24; J. Petr: dz. cyt. s. 175—181.

²⁷ H. Schuser — Šewc: *Zur Geschichte*, s. 474.

²⁸ Ad. N., Jordan (Jan Piotr); *Encyklopedia Powszechna*. T. 13, Warszawa 1863 s. 439.

²⁹ P. Roguski: dz. cyt. s. 80—81, 143, 152—163.

³⁰ H. Śleca: dz. cyt. „Časopis Mačicy Serbskeje” T. 78 s. 57.

³¹ „Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft”. Herausgegeben von J. P. Jordan. T. 1: 1843 s. 291 (korzystam z przedruku anastatycznego: Leipzig 1974). Por.: H. Hleb-Koszańska — M. Kotwiczówna: dz. cyt. nr 466 s. 79.

wspomniano, że ukazało się w Poznaniu „bei Stefański eine neue Ausgabe von Lelewel's Geschichte Litthauens und Preussens”, popełniając przy tym jednak oczywisty błąd w tłumaczeniu polskiego tytułu: zamiast „Preussens” powinno być „Reussens”; wiadomość tę uzupełniono uwagą: „Beweiss, dass die Geschichte bei uns ein gutes Klima hat”³². W dołączonej do piątego rocznika pisma (1846) „Slawische Bibliographie” zaanonsowano ukazanie się J. Lelewela *Betrachtungen über den politischen Zustand des ehemaligen Polens und über die Geschichte seines Volkes* (Brüssel — Leipzig 1845), zapowiadając: „Wir werden später auf dies Werk zurückkommen”³³. Jednocześnie powiadomiono czytelników o ukazaniu się tegoż autora: *Historycznej paraleli Hiszpanii z Polską w wieku XVI, XVII, XVIII* (Poznań 1844, faktycznie 1845), oraz *Rozbiorów dzieł obejmujących albo dzieje, albo rzeczy polskie...* (Poznań 1844)³⁴. W piątym roczniku „Jahrbücher” (1847) znalazła się powtórzona za prasą niemiecką wiadomość, że „Joachim Lelewel, welcher seit 15 Jahren in Brüssel lebt und sich durch seine wissenschaftlichen Arbeiten kümmerlich nährt”, zrezygnował ze znacznej sumy pieniędzy, pozostałych po zmarłym w Szwajcarii bracie (Janie Pawle, zm. w Bernie 9 kwietnia 1847 r.), zatrzymując ich tylko niewielką część „um die Herausgabe seiner Geschichte der alten und neuen Geographie möglich zu machen”, a przekazując resztę dzieciom „eines in der Nähe von Warschau noch lebenden Bruders” (tj. Prota Lelewela)³⁵. W dołączonej do tego tomu „Slawische Bibliographie” odnotowano ukazanie się J. Lelewela *Polski wieków średnich* (T. I, Poznań 1846)³⁶.

„Jahrbücher” nie wywiązały się ze złożonej swym czytelnikom obietnicy powrócenia do lelewelowskich *Betrachtungen*. Było to, jak wiadomo, dokonane przez Johanna Chrysostomusa Sporschila tłumaczenie³⁷ jednej z najważniejszych, jeżeli nie najistotniejszej w całym dorobku historyka, dotyczącym dziejów Polski jego pracy, mianowicie jego nowatorskiej, utrzymanej w duchu republikańskim i demokratycznym, syntezy dziejów społecznych Polski, napisanej przez autora po francusku, a wydanej po długich perypetiach, jako część drugiego tomu *Histoire de Pologne* w 1844 r.³⁸. Niemieckie wydanie tego dzieła nie tylko uprzedzało

³² „Jahrbücher”. T. 2: 1844 s. 57; H. Hleb-Koszańska — M. Kotwiczówna: dz. cyt. nr 526 s. 86.

³³ „Jahrbücher” T. 4: 1846. *Slawische Bibliographie*, s. 1 nlb; H. Hleb-Koszańska — M. Kotwiczówna: dz. cyt. nr 558 s. 92.

³⁴ „Jahrbücher”. T. 4: 1846, *Slawische Bibliographie* s. 1 nlb.; H. Hleb-Koszańska — M. Kotwiczówna: dz. cyt. nr 565 s. 93; nr. 553 s. 91.

³⁵ „Jahrbücher”. T. 5: 1847 s. 183.

³⁶ Tamże, T. 5 *Slawische Bibliographie* s. 4 nlb.; H. Hleb-Koszańska — M. Kotwiczówna: dz. cyt. nr 608 s. 98.

³⁷ Por.: J. Lelewel: *Dzieła*. T. 1 s. 108, 162.

³⁸ H. Hleb-Koszańska-Kotwiczówna: dz. cyt. nr 532 s. 87—88.

na długo jego polską edycję (1855); było w stosunku do wydania francuskiego pełniejsze nie tylko z powodu, że zawierało krótką przedmowę Lelewela, datowaną 1 maja 1845 r. w Brukseli, ale także, jeśli nie przede wszystkim, ze względu na to, że zawierało ono autorskie dodatki, a wśród nich nader ważny dla całokształtu koncepcji historycznych uczonego szkic o „straconym obywatelstwie” kmieci w Polsce, dotąd nigdzie jeszcze nie drukowany, który Lelewel opublikuje po polsku anonimowo dopiero w 1846 r.³⁹

W ten sposób niemieckie wydanie *Betrachtungen* przynosiło najpełniejszy wówczas — zarówno w stosunku do wydania francuskiego *Histoire de Pologne*, jak i wszystkiego, co z pism uczonego było znane po polsku — zbiór tych prac J. Lelewela, w których zawarł on swą dojrzałą w długim procesie rozwoju swych koncepcji demokratyczną i republikańską interpretację całokształtu polskiego procesu dziejowego, wykładnię dostarczającą historycznej argumentacji na rzecz politycznego programu oparcia walki Polaków o wyzwolenie narodowe, o zasadniczą przebudowę stosunków społecznych w kraju, na drodze rewolucji agrarnej. Dodajmy, że *Considérations sur l'état politique de l'ancienne Pologne et sur l'histoire de son peuple*, których tekst znalazł się w tłumaczeniu niemieckim w *Betrachtungen*, były tym dziełem polskiego historyka — demokracji, które później zwróciło na siebie baczną uwagę twórców marksizmu i oddziaływało na ukształtowanie się poglądów Karola Marksa na społeczne problemy dziejów polskich. Można sądzić, że to właśnie lektura *Considérations* pozwoliła K. Marksowi napisać w 1858 r., że „[...] der ehrwürdige Lelewel hat durch seine mühevollen Erforschung der ökonomischen Verhältnisse, die den polnischen Bauern aus einen Freien in einem Leibeigenen verwandelten, mehr dazu beigetragen. Klarheit über die Unterjochung seiner Heimat zu schaffen, als der ganze Schwarm von Schriftstellern deren geistiges Kapital einfach eine Denunziation Russlands ist”⁴⁰.

Wprawdzie, jak już podkreśliliśmy, „Jahrbücher” nie wróciły do lelewelowskich *Betrachtungen*, zwróciły jednak uwagę na inne dzieło polskiego historyka, które ukazało się właśnie w tłumaczeniu niemieckim, miano-

³⁹ Tamże, nr 610—611 s. 99; por.: J. Lelewel: *Dzieła*, T. 1 s. 108: „W tym właśnie czasie wychodziło Jana Sporschila tłumaczenie na niemiecki mych *Considérations — Betrachtungen*; co do tego dostarczyłem Zusatz (pag. 359—375). O straconym obywatelstwie kmieci, co gdy wyszło po niemiecku w Lipsku 1845, ukazało się wraz po polsku w Brukseli 1846, 1847”. Por. także przypis J. Lelewela do polskiego wydania *Straconego obywatelstwa stanu kmiecego*. W: J. Lelewel: *Polska wieków średnich*. T. 3 Poznań 1859 s. 375—376.

⁴⁰ K. Marx: *Mazzini und Napoleon* W: K. Marx — F. Engels: *Werke*. T. 12. Berlin 1961 s. 421; tłumaczenie polskie W: K. Marks — F. Engels: *Dzieła*. T. 12. Warszawa 1967 s. 582. Por.: C. Bobińska: *Wstęp* W: K. Marks: *Przyczynki do historii kwestii polskiej. Rękopisy z lat 1863—1864*. Warszawa 1971 s. XXV.

wicie na wspomniane już przez nas pierwsze lipskie wydanie *Geschichte Polens* z 1846 r., publikując z niego w swym piątym roczniku (1847) obszerną nie podpisaną recenzję⁴¹. Nie można wykluczyć, że jej autorem był J. P. Jordan. Recenzent stwierdził na wstępie, że „[...] Lelewels Geschichte von Polen ist eines jener ausserordentlichen Werke, das längst verdient hatte, der deutschen Gelehrtenwelt vorgelegt zu werden. Die genannte Verlagshandlung hat dies unternommen und auf eine Weise ausgeführt, welche ihr in jeder Hinsicht zur Ehre gereicht”⁴². Sprawozdawca zajął się najpierw dołączonym do dzieła atlasem podkreślając, że został on „so glanzend ausgestellt”, że przewyższa pod tym względem wydanie francuskie. Omawiając kolejne mapy zatrzymał się zwłaszcza nad kartą, przedstawiającą ogromny zasięg Słowiańszczyzny przed powstaniem państwa polskiego, nad mapą Polski pod koniec X w., zwracając uwagę na stolice państwa polskiego w Poznaniu i w Gnieźnie, oraz nad mapą Polski za panowania Bolesława Chrobrego, która dała mu okazję do podkreślenia jej dalekiego zasięgu na Zachodzie i Północy. Przechodząc do omówienia tekstu dzieła recenzent podkreślił, że jest ono tłumaczeniem polskiej pracy autora, w której opis czasów rozbiorów Polski został „von der russischen Zensur sehr zerstückelt” tak, że J. Lelewel omówił ten okres dokładniej w osobnej pracy, poświęconej panowaniu Stanisława Augusta. Sprawozdawca podkreślił, że w związku z tym: „das Werk an Ebenmass sehr verloren hat, trotzdem aber an innerem Werth gewann, weil dadurch Lelewels wahre Auffassung jener so ausserordentlichen Zeitepochen dem Leser vorgelegt wird”⁴³. Odbiegająca od tradycyjnej, oryginalna periodyzacja dziejów Polski, zaproponowana przez Lelewela, była zresztą przedmiotem krytyki nie tylko recenzenta „Jahrbücher”. „Die neuere Geschichte endlich von 1795 — ciągnął dalej sprawozdawca — mit welchem Jahre die *Erzählung des Oheims* abschliesst, ist aus einer neuen Bearbeitung Lelewels übersetzt”. Usprawiedliwiając zasadność dokonania w niemieckiej edycji podobnego „Arrangement”, sprawozdawca „Jahrbücher” krytykował jednak przekład, który — jego zdaniem — jest niedołyżny (Schwäche) i zarzucał, że tłumaczenie — przypomnijmy tu, czego zdawał się nie dostrzegać recenzent: dokonane z tekstu francuskiego, nie z polskiego — „allerdings bei der schönen kernigen Sprache Lelewels ganz anders hätte ausfallen können”⁴⁴. Za szczególnie dotkliwy niedostatek tłumaczenia recenzent uznał, że podawało ono nazwy miejscowe jedynie w ich polskim brzmieniu, nie uwzględniając znanych i używanych nazw niemieckich. Zaznaczył jednak, że „es sind nur kleine Mängel in Betracht

⁴¹ *Geschichte Polens von Joachim Lelewel*. „Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft” T. 5: 1847 s. 305—307.

⁴² Tamże, s. 305.

⁴³ Tamże, s. 306.

⁴⁴ Tamże, s. 307.

zu dem ausserordentlichen Verdienste des ganzen Werkes und dem hohen patriotischen Geist, der in demselben weht" ⁴⁵. Na zakończenie sprawozdawca zwracał uwagę na dostępną cenę dzieła, które dzięki temu może dotrzeć do szerokiego grona czytelników i dodawał:

„Die einleitende Nachricht über die letzten Ereignisse in Krakau und Lelewels Biographie sammt Angabe aller seiner Werke dürfte vielleicht Manchem willkommen sein" ⁴⁶.

Omówiona recenzja świadczy o podziwieniu jej autora dla dzieła polskiego historyka — demokracji, a w szczególności dla przenikającego jej „wysokiego ducha patriotycznego”. Nawet jeśli J. P. Jordana nie był jej autorem, jako wydawca „Jahrbücher” był sprawcą ukazania się jej w druku.

4.

Datowane w Lipsku, w maju 1847 r. wprowadzenie pt. *Historische Einleitung und Übersicht der jüngsten Ereignissen in Polen*, umieszczone przez J. P. Jordana na wstępie do drugiej lipskiej edycji lelewelskiej *Geschichte Polens* ⁴⁷, rozpoczyna się od typowej dla romantycznego pojmowania historii refleksji o swoistości dziejowego rozwoju Polski, którego poznanie ma istotne znaczenie zwłaszcza współcześnie, kiedy „die Fragen über die Nationalstaaten mit einem Volksstamm, einer Sprache, einer Religion u.s.w. immer wieder neuen Untersuchungen unterworfen werden”. Serbski sławista konstatował następnie:

„Polens Geschichte bietet ein grossartiges Beispiel, welches allen politischen Theoretikern die Augen öffnen sollte, welches besonders den Nationalbestrebungen der Gegenwart alle Mittel an die Hand giebt und ihre Wirksamkeit und Unwirksamkeit denen zeigt, die Lust haben, sie in Anwendung zu bringen" ⁴⁸.

Podkreślając, że idzie tu nie o fakty, ale o rządzącego nimi „ducha”, o charakter „konstytucji” narodu i społeczeństwa (der Genossenschaft), które się w nich odzwierciedlają, J. P. Jordan przeciwstawił dzieło polskiego historyka nie wymienionej z tytułu pracy niemieckiego autora dra Bindera, poświęconej dziejom Polski, zauważając przy tym, że „Lelewels Ideen gerade das Gegenteil von denen Dr. Binders sind" ⁴⁹. Chodziło mu niewątpliwie o Wilhelma Christiana Bindera ⁵⁰, płodnego pu-

⁴⁵ Tamże, s. 307.

⁴⁶ Tamże, s. 307.

⁴⁷ Dr J. P. Jordan: *Historische Einleitung und Übersicht der jüngsten Ereignisse in Polen* W: L. Lelewel: *Geschichte Polens von...* Vollständige deutsche Ausgabe. Zweite vermehrte Auflage... Leipzig 1847 s. III—XXIV.

⁴⁸ Tamże, s. V.

⁴⁹ Tamże, s. VI.

⁵⁰ Por.: Ch. G. Kayser: *Index*. T. 9 (1750—1846) A — K Leipzig 1848 s. 111.

blicystę i potrosze historyka, autora dziełka o Piotrze Wielkim (1844), apologetycznej biografii *Fürst Clemens Metternich und sein Zeitalter* (3 wydanie w 1845), a także pracy *Der Untergang des polnischen Nationalstaates pragmatisch entwickelt* (Stuttgart 1843), sygnalizowanej zresztą swego czasu na łamach Jordanowych „Jahrbücher”⁵¹. Ten sam autor wydał również anonimowo książkę *Diplomatische Geschichte der polnischen Emigration* (Stuttgart 1842), również recenzowaną na łamach wydawanych przez J. P. Jordana „Jahrbücher”⁵², przyjętą jako inspirowany przez policję elaborat, mający na celu zdyskredytowanie polskiej polistopadowej emigracji w oczach czytelników. Autor wymienionych produkcji już w 1842 r. został publicznie zdemaskowany jako agent metternichowskiej policji⁵³. Lipski sławista powołał się najpewniej na rzecz Bindera o upadku Polski. Zwracając uwagę na zasadniczą różnicę między tą publikacją a pracą J. Lelewela pisał:

„Lelewels vorgefasste Ideen sind nicht das Resultat anderer Ansichten, nicht das Produkt fremder Zwecke, sondern das reine Ergebniss eines für die Geschichte seines Volkes begeisterten, klaren und durchdringenden Geistes, das Ergebniss des Studien vieler Jahrzehnte, die mit parteiloser Liebe für die Nation und den Nationalstaat überhaupt, ohne Vorurteil für die eine oder andere leitende Idee gewonnen, erst allmählich den Charakter seiner historischen Anschauung von Polens Entwicklung heranzogen und heraus bildeten, den wir in Lelewels späteren Werken finden und der besonders in dem zweiten Teile des nachfolgenden Werkes „das wiederstehende Polen” so klar hervortritt. Dieser letztere Teil, Polens Geschichte von 1795 an enthaltend, ist überhaupt das Schärfste und Durchdringendste, was über Polens neueste Geschichte geschrieben worden; das ist zugleich ein Hauptbeitrag zur Kenntniss dessen, wie der Keim der gegenwärtig Europa durchdringenden politischen und sozialen Bewegung in den

⁵¹ „Jahrbücher”. T. 1, s. 372. Por. ocenę tej pracy w: M. H. Serejski: *Europa a rozbiory Polski. Studium historiograficzne*. Warszawa 1970 s. 282—283; „Binder odrzuca kryteria moralne i „chimeryczną” ideę równowagi sił. Analizuje przede wszystkim geograficzne i etniczne przyczyny konfliktów Polski z sąsiedami. Kraje pruskie bezprawnie należały do Polski, podobnie jak ziemie ruskie. Upadek Polski był spowodowany upadkiem obyczajów i ducha patriotycznego; niesłusznie oskarża się sąsiadów Rzeczypospolitej o niesprawiedliwość, istnienie jej w cywilizowanym rozwoju Europy stało się niemożliwością. Zachód obłudnie występuje w obronie wolności i cywilizacji, a co robią Anglicy w Indiach?”

⁵² „Jahrbücher”. T. 1: 1843 s. 134 nn.

⁵³ Por.: H. H. Hahn: *Wielka emigracja Polaków w niemieckiej publicystyce okresu przed Wiosną Ludów (1842—1847)*. W: W. Borodziej — T. Cegielski: (wyd.): *Stosunki polsko-niemieckie 1831—1848: Wiosna Ludów i okres ją poprzedzający*. Materiały konferencji... Wrocław — Warszawa 1981 s. 83. W. Ch. Binder był ponadto agentem rosyjskim. B. S. Popkow: *Pol'skij uczenyj i rewolucioner Joachim Lelewel. Russkaja problematika i kontakty*. Moskwa 1974 s. 153.

nicht wenig komplizierten Verhältnissen Polens sich wiedergespiegelt" ⁵⁴.

J. P. Jordan podkreślał, że historyczne poglądy polskiego uczonego są w równej mierze wynikiem jego studiów co życiowego doświadczenia. Pisząc następnie o życiu i działalności historyka J. P. Jordan zwracał zarówno uwagę na jego działalność naukową, jak i aktywność publiczną. Podkreślił, że jego uczniami byli młodzi ludzie, których dziełem był wybuch powstania listopadowego, przedstawił działalność uczonego podczas powstania, a następnie na emigracji we Francji jako prezesa Komitetu Narodowego Polskiego, potem zaś w Brukseli w Zjednoczeniu Emigracji Polskiej. Kompetencji wykazał Jordan wiele, chociaż nie uniknął i pomyłek, jak wtedy, gdy podał, iż Lelewel wykładał na „nowym”, tj. Wolnym Uniwersytecie w Brukseli. Lipski lektor zauważył na koniec, że dzieła o dziejach Polski, które złożyły się na niemieckojęzyczny tom *Geschichte Polens*, do którego pisał wprowadzenie, zawierają:

„(... Lelewels Auffassung der Vergangenheit seines Vaterlandes, so wie nicht minder die Mittel zur Gestaltung seiner Zukunft offen dargelegt und somit dem Leser Dasjenige geboten, was wir im Eingange als das Interessanteste in und an der Geschichte Polens bezeichnen" ⁵⁵.

W dalszym ciągu swego szkicu J. P. Jordan, cytowawszy zdanie polskiego historyka — demokraty: „Sobald die Freiheit der europäischen Völker siegreich entschieden ist, wird auch Polen in der allgemeinen Verjüngung sich erheben; es wird unversehrt und ruhmvoll aus allen seinen sozialen Reformen hervorgehen" ⁵⁶, przeszedł do przedstawienia działań polskiej emigracyjnej demokracji, zmierzających do przygotowania w kraju powstania. W ten sposób doszedł do wydarzeń 1846 r.: opisał najpierw poczynania władz pruskich w Poznańskim, by następnie przejść do szczegółowego opisu wydarzeń w Galicji, mianowicie do dziejów rewolucji krakowskiej, w której zwrócił uwagę na jej wewnętrzne konflikty, a następnie do dramatu rabacji chłopskiej, piętnując z tej okazji haniebne postępowanie władz austriackich. Uważał, że po stłumieniu powstania perspektywa dla „die Nationalsache der Polen”, jak ją określał, nie jest bynajmniej korzystna, a to nie tylko z powodu strat ludzkich i materialnych, poniesionych wskutek niedawnych wydarzeń. J. P. Jordan dostrzegał poważne niebezpieczeństwo w tym, że gdy krakowskie proklamacje „haben bei den Bauern in den altpolnischen Landen die Idee ihrer Emanzipation weithin ausgebreitet”, Austria pocznie to wykorzystywać dla swoich celów:

„[...] Österreich organisiert ein neue, von derselbe Idee ausgehende soziale Verfassung in Gallizien wie in allen seinen übrigen Landen,

⁵⁴ Dr. J. P. Jordan: *Historisches*. VI.

⁵⁵ Tamże, s. XII.

⁵⁶ Tamże, s. XIII.

Preussen wird durch Rücksichten der Humanität, in dem eben beginnenden grossen Polenprozess, zur grossen Milde gegen die Schuldigen bewogen, und wenn es auch auf seine Domänen in den polnischen Landen nur deutsche Freibauern übersiedeln will: so wird doch Alles dass nur dazu dienen, um Lelewels vorhersagung desto bestimmter zur Wahrheit und Wirklichkeit werden zu lassen: „Sobald die Freiheit der europäischen Völker siegreich entschieden ist, wird auch Polen in der allgemeinen Verjüngung sich erheben!“⁵⁷.

Omówiony tu pokrótce szkic serbskiego slawisty, utrzymany w tonie życzliwym dla Polaków i ich dążeń, stanowi kolejne świadectwo demokratycznych sympatii, które znalazły tu swój wyraz w jego stosunku do sprawy polskiej. Świadczy on wreszcie o stosunku wybitnego przedstawiciela serbskiego ruchu narodowego do dzieła Lelewela, które potrafił on trafnie odczytać jako poszukiwanie w historii uzasadnienia dla określonego, społeczno-politycznego, demokratycznego programu na dziś i jutro.

5.

Rozważania nasze pozwoliły nam — jak się wydaje — stwierdzić co następuje:

1. F. Engels w artykule *Die Polendebatte in Frankfurt*, opublikowanym 26 sierpnia 1848 r. na łamach „Neue Rheinische Zeitung”, w którym skrytykował wystąpienie Wilhelma Jordana w kościele św. Pawła we Frankfurcie nad Menem, mylnie przypisał mu autorstwo przekładu *Histoire de Pologne* J. Lelewela na język niemiecki oraz poprzedzającego *Vorrede*.

2. Autorem nie tłumaczenia, którego dokonał kto inny, ale owej przedmowy, a raczej szkicu pt.: *Historische Einleitung und Übersicht der jüngsten Ereignissen in Polen*, był nie Wilhelm, ale Jan Pětr Jordan, ówczesnie lektor języków i literatur słowiańskich na Uniwersytecie Lipskim, znany serbski slawista i działacz narodowy⁵⁸.

⁵⁷ Tamże, s. XXII—XXIV. Szkic J. P. Jordana był niewątpliwie znany J. Lelewelowi. W liście, pisanym z Brukseli 8 kwietnia 1859 r. do Leonarda Chodźki rozważał on: „Wracam do siebie jeszcze. Jordan, ponawiając ogłoszenie przekładu niemieckiego mej *Histoire de Pologne*, powiada o mnie, że do żadnych związków nie należał, ale że posiadał wziętość i zaufanie, że się do mnie wszystkie zgłaszały, mnie udzielały. Nie wiem, skąd on to wie, skąd się tego dowiedział, jak się tego domacał, ale to prawda. Wziętość i zaufanie to cała była moja potęga; *Listy emigracyjne Joachima Lelewela*. (wyd.): H. Więckowska T. 4 Wrocław—Kraków 1954 nr 1206 s. 411. Odpowiedni ustęp tekstu J. P. Jordana, skomentowany tu przez polskiego historyka: Dr. J. P. J o r d a n: *Historische* s. IV.

⁵⁸ Konsekwencją tych konstatacji jest oczywisty postulat sprostowania pomyłki F. Engelsa w aparacie krytycznym edycji, obejmującej jego artykuł *Die oPlendebatte in Frankfurt*. Dotychczasowe wydania, w tym także polskie, tego nie uczy-

3. Szkic J. P. Jordana w pełni zasługuje na miano, jakim określili go F. Engels: jest „polenschwärmender”, wskazuje nadto na demokratyczne przekonania jego autora.

4. Publikując *Historische Einleitung...* oraz ogłaszając w wydawanych przez siebie „Jahrbücher” wiadomości o J. Lelewelu i jego dziełach, J. P. Jordan przyczynił się do popularyzowania nazwiska i dorobku polskiego historyka — demokraty w piśmiennictwie niemieckim w okresie poprzedzającym Wiosnę Ludów.

Recenzent: Ryszard Ergetowski

A. П. Грабски

KTO BYŁ PEREWOĐCHIKOM PROIZWEDENIJ JOACHIMA LELEWELJA? OŠIBKA FRIĐRIHA ENĐELJSA

W статье „Die Polendebate in Frankfurt”, опубликованной в 86 номере „*Neue Rheinische Zeitung*” от 26.08.1848 года Фридрих Энгельс, критикуя речь, провозглашенную во время польских дебатов на франкфуртском Народном собрании (*Nationalversammlung*) Вильгельмом Йорданом, приписал ему, что он перевел на немецкий язык французскую „*Histoire de Pologne*” великого польского историка—демократа Йоахима Лелевеля (1786—1861) и написал предисловие „*mit polenschwärmender Vorrede*”. В другом месте той же самой статьи Ф. Энгельс иронично назвал В. Йордана знатоком истории Польши и „переводчиком” Лелевеля. Автор настоящей статьи показывает, что Вильгельм Йордан (1819—1904) не перевел ни одного произведения Й. Лелевеля на немецкий язык и не был автором никакого предисловия к немецкому изданию какого-либо текста польского историка. В свою очередь ко второму немецкому изданию Й. Лелевеля „*Geschichte Polens*” (Лейпциг, 1847), в переводе швейцара Г. Й. Гандшуха, большое предисловие „*Historische Einleitung und Uebersicht der jüngsten Ereignisse in Polen*” написал другой писатель, фамилия которого была также Йордан, но имя Ян Петр (1818—1891); серблужичанин, преподающий славянские языки и литературу в Лейпцигском университете, известный славяновед, публицист и деятель сербского национального движения, не скрывающий своих демократических убеждений, издатель выходящего в Лейпциге с 1843 года журнала „*Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft*”, который живо интересовался личностью и творчеством Лелевеля. В итоге

niły. Por.: K. Marx — F. Engels: *Gesamtausgabe*. Erste Abteilung. T. 7 s. 312—314, 717; K. Marx — F. Engels: *Werke*. T. 5. Berlin 1982 s. 342—343, 590; K. Marks — F. Engels: *Soczinienija*. T. 5. Moskwa 1956 s. 364—365, 616; K. Marks — F. Engels: *Dziela*. T. 5. Warszawa 1962 s. 403—404, 687; H. Michnik (wyd.): *Marks i Engels o Polsce*. Zbiór materiałów w dwóch tomach. T. 1 Warszawa 1960 s. 110—111; T. 2. Warszawa 1960 s. 464; *Marks i Engels o Polsce*. Warszawa 1971 s. 77—78, 564.

O tym zaś, że należy zaprzestać pisania o W. Jordanie jako człowieku, który „przetłumaczył na język niemiecki z francuskiego *Historię Polski* Lelewela — jak pisał niegdyś J. Kucharczyński (dz. cyt. s. 42) — przekonywać chyba dalej nie potrzeba.

автор утверждает, что: 1) Ф. Энгельс ошибся, приписывая в вышеупомянутой статье перевод „*Histoire de Pologne*” и предисловие к немецкому изданию Вильгельму Йордану; 2) автором предисловия, а точнее „*Historische Einleitung*”, ко второму лейпцигскому изданию Й. Лелевеля „*Geschichte Polens*” был не Вильгельм, а Ян Петр Йордан; 3) что его набросок полностью заслуживает на название, каким его назвал Ф. Энгельс, т. е. „*polenschwärmender*” а кроме того показывает демократические убеждения его автора; 4) что публикация „*Historische Einleitung*” и объявляя в издаваемых им „*Jahrbücher*” известий о Лелевеле и его произведениях, Я. П. Йордан способствовал популяризации личности и научному достоянию в немецкой библиографии в период, предшествующий Весне Народов. Ошибка Ф. Энгельса должна быть опровержена в крутуческом аппарате изданий, охватывающем его статью, что до сих пор еще не было сделано.

A. F. Grabski

Wer war Übersetzer des Werkes von Joachim Lelewel?
Irrtümliche Aussage darüber von Friedrich Engels

Im Artikel *Die Polendebatte in Frankfurt*, der in der „Neuen Rheinischen Zeitung” in der Nummer 86 vom 26. August 1848 veröffentlicht wurde, hat Friedrich Engels bei seiner kritischen Beurteilung der von Wilhelm Jordan während der Polendebatte in der Frankfurter Nationalversammlung gehaltenen Rede diesem Redner zugeschrieben, daß er die Übersetzung aus dem Französischen ins Deutsche der *Histoire de Pologne* des großen polnischen Historikers und Demokraten Joachim Lelewel (1786—1861) gemacht und dieser Übersetzung eine „polenschwärmende Vorrede” vorausgeschickt hatte. An einer anderen Stelle in demselben Artikel nannte ihn F. Engels ironisch „Kenner” der Geschichte Polens und „Übersetzer” von J. Lelewel.

Der Autor der vorliegenden Arbeit beweist, daß Wilhelm Jordan (1819—1904) kein Werk von Lelewel ins Deutsche übersetzt hatte und auch Autor keiner Vorrede zur deutschen Ausgabe irgendeines Textes des polnischen Historikers gewesen war. Zu der zweiten deutschen Auflage der *Geschichte Polens* von J. Lelewel (Leipzig 1847), die vom Schweizer H. J. Handschuh übersetzt wurde, hat dagegen ein umfangreiche Vorrede unter dem Titel *Historische Einleitung und Übersicht der jüngsten Ereignisse in Polen* ein anderer Schriftsteller mit demselben Nachnamen, nicht Wilhelm, sondern Jan Pётr Jordan (1818—1891), ein Sorbe (Lausitzer) geschrieben. Er war ein bekannter Slawist und Publizist, Lehrer für slawische Sprachen und Literaturen an der Leipziger Universität, wirkte aktiv in der serbischen Nationalbewegung und verhehlte damals nicht seine demokratischen Sympathien. J. P. Jordan war auch Herausgeber u. a. der in Leipzig im Jahre 1843 erscheinenden Zeitschrift „Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft”, die der Person und dem Schaffen von J. Lelewel lebhaftes Interesse entgegengebracht hat.

In Schlußfolgerungen seines Artikels stellt A. F. Grabski fest, daß.

1) Friedrich Engels sich geirrt hat, indem er im oben erwähnten Artikel die Autorschaft der Übersetzung der *Histoire de Pologne* von J. Lelewel, wie auch der dieses Werk in deutscher Ausgabe vorausgehenden Vorrede Wilhelm Jordan zugeschrieben hat;

2) Autor der Vorrede *Historische Einleitung...* zu der zweiten Leipziger Auflage Lelewels *Geschichte Polens* nicht Wilhelm, sondern Jan Pётr Jordan war;

3) J. P. Jordans Einleitung den Namen verdient hat, mit dem sie Friedrich Engels bezeichnete — sie ist tatsächlich „polenschwärmend“. Sie weist auch zugleich demokratische Ansichten Jordans auf;

4) J. P. Jordan wesentlich zur Verbreitung des Namens und Schaffens des polnischen Gelehrten im deutschen Schrifttum in der Zeitperiode unmittelbar vor der 1848-Revolution beigetragen hat, indem er seine *Historische Einleitung* veröffentlicht hatte und indem er in den von ihm herausgegebenen „Jahrbüchern über J. Lelewel und seine Werke“ berichtete.

Der Irrtum von F. Engels ist in der Auflage, die seinen Artikel beinhaltet, zu berücksichtigen, was bis jetzt noch nicht getan wurde.